

doctad

ANNEMARIEKE WILLEMSSEN

D ORESTAD

EEN WERELDSTAD
IN DE MIDDELEEUWEN

WalburgPers

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Wijks Literatuurfonds

Eerste druk (2009)

Tweede druk (2009)

Derde druk (2018)

Afbeeldingen omslag:

Voorzijde: De grote ‘fibula van Dorestad’ van rond 800, getoond door de auteur. Foto: RMO/Anneke de Kemp.

Achterzijde: Munt met schip uit Dorestad, zie afb. 141.

Ruiterspoor met draakjes uit Dorestad, zie afb. 87.

Rug: Vrouw met fibula in Stuttgarter Psalter, zie afb. 41.

Omslagontwerp:

Design is Everything, Jhartho Kempink, Arnhem

Vormgeving binnenwerk:

VILLA Y, Andre Klijsen, Den Haag

Fotografie:

Fotodienst Rijksmuseum van Oudheden, Peter Jan Bomhof & Anneke de Kemp (tenzij anders vermeld)

© 2009 Annemarieke Willemsen/Rijksmuseum van Oudheden,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2009 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462493179

NUR 684

Inhoud

	Entree	7		
WINTERSTUK	1 Dorestad teruggevonden			
	INTERMEZZO			
	2 Leven in Dorestad			
	INTERMEZZO			
	De Doresteders			
	3 De mensen begraven			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	4 Laten zien wie je bent			
	5 De fibula van Dorestad in context			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	INTERMEZZO			
	De beenderdelvingen rond 1840	11		
	<i>Kleumen in beenderkuilen</i>	11		
	De eerste opgravingen	13		
	Het onderzoek van Holwerda	14		
	Grootschalige opgravingen	18		
	Recent en toekomstig onderzoek van Dorestad	19		
	In vogelvlucht	23		
	Romeins bouwmateriaal	25		
	<i>Was Wijk bij Duurstede Dorestad?</i>	27		
	Vakwerk en steenbouw	27		
	Bootvormige huizen	29		
	Alles op slot	31		
	Eten en drinken	34		
	Kleurige kleding	36		
	Mode in accessoires	40		
	Fries laken	42		
	Schoenen	45		
	Gereedschapskisten	49		
	Scholing en geletterdheid	51		
	Spelen in Dorestad	52		
	Kisten en grafgiften	55		
	De mensen van Dorestad	59		
	<i>Een zolder vol botten</i>	60		
	Dode dieren	60		
	<i>Mijn Dorestad</i>	63		
	Leven met internationale allure	65		
	Tekens van macht	66		
	Stad met veel kerken	77		
	De fibula van Dorestad	81		
	<i>De vondst van de fibula</i>	85		
	Vergelijkbaar edelsmeedwerk	86		
	<i>De Merovingische gouden schijffibula van Rosmeer</i>	86		
	<i>De schijffibula van Wittislingen</i>	88		
	Rijkdom van het hof	90		
	Karolingische kunst	95		
	<i>Merovingisch reliekenkistje</i>	96		
	<i>Karolingische tophandschriften in Leiden</i>	98		

ZOMERSTUK

6 Omgang met het water

7 Dorestad marktstad

INTERMEZZO

8 Internationale handel

INTERMEZZO

INTERMEZZO

9 Confrontaties

10 Het naleven van Dorestad

Havenwerken	105
Schepen	109
Vissen en glissen	113
Waterwegen	115
De gouden Madelinus	117
Munten van Pepijn	118
De Karolingische euro	120
Wegen en toetsen	122
Voorraden barnsteen	124
Wapenhandel	125
Vergankelijke handelswaar	127
Uitwisseling	127
<i>Communicatie op de markt</i>	127
Rijnwijn	129
<i>Reisjournaal van wijnton</i>	130
Vaatwerk met inhoud	130
Dorestads glas	138
<i>Reisschema voor mozaïeksteentje</i>	144
Grote stenen voorwerpen	151
Handelsnetwerk	154
Keizerlijke verdediging	159
De Noormannen bij Dorestad	161
Wat van ver komt...	163
Confrontatie met goden en keizers	167
Vergane glorie	171
Beeldvorming	172
Dorestad in kinderboeken	173
De schoolplaat van Isings	175
Nieuwe schoolplaten	178
Dorestad in beeld	178
Slot	185

Aanbevolen literatuur 186

Index op naam 188

Index op trefwoord 190

ENTREE

Dorestad was in de tijd van Karel de Grote de grootste en rijkste stad van Nederland. Op een gunstige kruising van waterwegen was in de loop van de zevende en achtste eeuw een handelsnederzetting gegroeid, waar het leven internationale allure had. Een stad van drie kilometer lang, met heel veel bezoek in de zomer, en koopwaar uit de hele wereld van toen. Contacten, uitwisseling van bezit en mode, confrontaties. De agglomeratie Dorestad kwam in de achtste en negende eeuw tot een uitzonderlijke bloei en is de enige vroegmiddeleeuwse site in Nederland met Europese uitstraling, toen maar ook nu. Er woonden een paar duizend mensen, terwijl Utrecht in deze periode circa 400 inwoners had, en Amsterdam een moerasgebied was. Dorestad was een wereldstad in haar tijd.

De vroegmiddeleeuwse handelsstad Dorestad is maar een deel van de geschiedenis van het huidige Wijk bij Duurstede. Haar grondgebied was al bewoond in de IJzertijd en de Romeinse tijd en ook in de Late Middeleeuwen, tot nu toe. Dit boek en de tentoonstelling 'Dorestad, Wereldstad in de Middeleeuwen' waarbij het in 2009 verscheen, gaan alleen over de vroegmiddeleeuwse stad. Niet over Wijk dus, maar over Dorestad.

De naam gaat terug op Dore-stade, wat iets als 'fort met strandhaven' betekent. De essentie van Dorestad en de tweedeling zitten besloten in die naam. We lezen die voor het eerst rond 630 na Chr. op gouden munten van de muntmeester Madelinus, waarop hij 'Dorestat

fit' oftewel 'gemaakt in Dorestat' laat slaan. Zwart op wit komt de stad voor het eerst voor in geschreven bronnen over het jaar 695. In dat jaar wint de Frankische koning Pepijn II van de Friese koning Radboud in de slag bij het 'castrum Dorestad', waarmee het oude Romeinse fort wordt bedoeld.

Dorestad is het noordelijkste handelscentrum van het Karolingische rijk en daarmee een kruispunt van vroegmiddeleeuws Europa. Het is de ontmoetingsplaats bij uitstek tussen noord en zuid, waar de handelswaar en de ideeën van Franken, Friezen en Scandinaviërs elkaar kruisen. Dorestad wordt dankzij een samenloop van politieke, economische, landschappelijke en culturele omstandigheden een eenmalig succes, 'Karel de Grote's wereldhaven'. Er is veel gesproken over hoe zo'n rijke stad ten onder kan gaan, maar het is minstens zo verwonderlijk dat die rijke stad überhaupt kon ontstaan.

In het verdrag van Verdun uit 843, als het Karolingische rijk wordt verdeeld, wordt Dorestad nog apart vermeld; dan is het nog een hoofdprijs. Als Dorestad in de negende eeuw van de kaart verdwijnt, gaat de naam mee. Al in 948 wordt het gebied van Wijk aangeduid als een landbouvvilla, die 'ooit Dorestat heette maar nu Wik wordt genoemd'. Hoewel de naam blijft doorklinken – Wijk bij Duurstede – wordt Dorestad een mythe en raakt de precieze locatie met raadsels omgeven. Pas in 1842 wordt de stad bij toeval teruggevonden, door arme boeren, in een van de koudste winters ooit in Nederland.

In Nederland heeft Dorestad de afgelopen eeuwen een sluimerend bestaan geleeden. Achter gesloten studeerkamerdeuren werd wel gezwoegd op de uitwerking van de grootste opgravingen ooit in Nederland gedaan. Ook was er altijd wel iets van Dorestad te zien, zowel in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden als in Wijk bij Duurstede zelf. Maar het publiek en de wetenschap hadden nauwelijks toegang tot de vondsten en de gegevens. Daarbij was de verhouding tussen sporen en vondsten scheef gegroeid. Hoewel het belang van Dorestad steeds is benadrukt, is maar een handvol voorwerpen gepubliceerd en daarbij zijn steeds dezelfde foto's gebruikt. Daardoor was de indruk ontstaan dat de vondsten van Dorestad eigenlijk een beetje tegenvalen. Niets is echter minder waar. Ik geloof dat dit boek en de tentoonstelling dat beeld voor eens en voor altijd hebben veranderd.

Internationaal is er de afgelopen jaren uitvoerig en hartstochtelijk gedebatteerd over Dorestad en de rol van de stad in het Karolingische rijk en netwerk. In dat debat zijn de vondsten van Dorestad steeds meer buiten beeld geraakt. Het 'idee Dorestad' is daardoor op een ander spoor gekomen dan de daadwerkelijke resten van de stad. Alleen door de nauwe focus op de opgravingen te verlaten en de stad in een bredere culturele context te plaatsen, kunnen beide sporen weer verenigd worden. Bovendien komt er dan ruimte voor nieuw onderzoek, met nieuwe technieken, en nieuwe vragen. Dan pas gaat de 'hoofdstad van vroegmiddeleeuws Nederland' weer leven.

Op mijn zoektocht naar gegevens, beelden, vondsten en verhalen van Dorestad kreeg ik veel onbetaalbare hulp van collega's. Mijn dank daarvoor spreek ik hier graag uit aan, in alfabetische volgorde, Lisette le Blanc, Renger de Bruin, Juke Dijkstra, Menno Dijkstra, Jan van Doesburg, Wim van Es, Pieter van Hilten, Ina Isings †, Ankie van Kekem, Jo Kempkens †, Jos Koldeveij, Luc Megens, Raphaël Panhuijsen, Arent Pol, Judith Schuyf, Frans Theuws en Dries Tys. Heel inspirerend was de nauwe samenwerking met drie tekenaars, een filmmaker en een vormgever (allemaal tegelijk): dank dus aan Roel Bakker, Paul Becx, Albert Diederik, Wim Euverman en Erik de Goederen voor alle kruisbestuiving. Het boek en de tentoonstelling zouden er niet gekomen zijn zonder het harde werk én het enthousiasme van alle medewerkers van het Rijksmuseum van Oudheden, aangevuld met stagiair Florian Preiß. Dank(e)!

Tijdens de Dorestad-tentoonstelling in 2009 verschenen twee edities van dit boek. Voor deze derde druk, tien jaar later, is de paragraaf over recent en toekomstig onderzoek aan het einde van hoofdstuk 1 herzien, net als de literatuurlijst.

Annemarieke Willemsen
Leiden, najaar 2018

wINTERSTUK

AFB. 1. Het onderzoek van Dorestad is een enorme klus... Opgravingsdoos nummer 9028, waarin een groot aantal monsters van zaden en pollen zijn opgeborgen, in buisjes en potten, compleet met aantekenschrift.

Foto: RMO.

1 DORESTAD TERUGGEVONDEN

et eens zo rijke Dorestad verdween in de negende eeuw van de kaart. Hoewel de locatie van Dorestad vaag in de herinnering bleef, bijvoorbeeld in de naam van de stad, werd de vroegmiddeleeuwse stad pas teruggevonden in 1842. Bij toeval.

DE BEENDERDELINGEN ROND 1840

Al sinds 1838 waren mensen in de omgeving van Wijk bij Duurstede bezig grote hoeveelheden dierenbotten op te graven. Het delven van beenderen was in deze tijd van armoede en werkloosheid een goede bijverdienste, want de botten werden verkocht aan bedrijven die er mest van maakten voor ongeveer een gulden per mud (100 liter). In de koude winters rond 1840, toen er heel weinig ander werk was, werd overal naar botten gezocht. De beenderen uit Wijk bij Duurstede werden extra interessant toen koning Willem III in 1839 vanwege een veeziekte het gebruik van de beenderen van pas geslachte dieren verbood. De botten uit Wijk vielen niet onder dat verbod, want het was algemeen duidelijk dat die eeuwenoud waren. Al snel was iedereen aan het graven. 'Spoedig vermeerderde dit getal van gravers, en binnen weinige dagen vond men de geheele behoeftige bevolking der stad op en onder den grond'. In 1842 schreef de burgemeester van Wijk aan de gouverneur van de provincie Utrecht dat er bij deze 'beenderdelvingen' ook oudheidkundige voorwerpen naar boven gekomen waren, 'zelfs zilveren armbanden', en vroeg of er niet ingegrepen moest worden. Er kwam een inspectie, maar in het rapport uit 1843 staat dat het

een goede werkverschaffing voor de armen was, dat er geen schade werd toegebracht aan de landerijen en dat er nauwelijks voorwerpen gevonden waren: 'slechts ééne ring of armband' en 'penningen of munten zijn er weinig of niet gevonden.' De toon van het rapport is duidelijk: het economisch belang ging voor.

KLEUMEN IN BEENDERKUILEN

In de *Utrechtsche Volks-almanak* voor 1843 verscheen een impressie van de beendergraverijen in de winter van 1841/1842:

'Omtrent het midden van den dag vertoonde zich hier eene groote levendigheid: de gegraven beenderen werden opgeladen en vervoerd; sommigen begaven zich huiswaarts, om den overvloedigen en smakelijken kost, door hunnen arbeid gewonnen, te eten; terwijl aan anderen door vrouwen of kinderen den maaltijd werd gebragt, omdat deze het onraadzaam oordeelden, een gegraven put te verlaten, waaruit zij nog eenen goeden voorraad hoopten op te halen, daar toch bij hunne terugkomst welligt een ander de mijn zoude hebben ingenomen. Voor deze ontroofing bevreesd, zoowel als voor het oog der wachten, die in den beginne deze opgravingen trachtten te verhinderen, werd dit werk door enkelen des nachts voortgezet. Een klein lampje was in den kuil ontstoken, en terwijl de koude wintervlagen over de akkers heen streken, vond men hier, in het holle van den nacht, den man in schamele kleederen, met slijk bemorst, de aard- en beenderlagen onder den grond verbrekken, die hier meer dan duizend jaren gerust hadden.'